

УДК 069(091) (477) “195/198”

Олександр Крук (м. Чернігів)

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА 1960-Х — 1980-Х РОКАХ

Автор досліджує роль української інтелігенції, громадських організацій і об'єднань в розвитку українського музейництва 1960х — 1980х рр. Висловлює думку, що в умовах панування тоталітарної системи, розширення процесу русифікації, діяльність музеїв залишалася одним з небагатьох чинників, які сприяли збереженню національної самосвідомості, пробуджували у народі інтерес до власної історії та культури.

Ключові слова: творча спілка, громадська організація, літературний музей, художній музей, літературно-меморіальний музей, меморіальний музей, національна свідомість, культура.

“Початок ХХІ століття відкрив нові можливості й перспективи у діяльності та розвитку українського краєзнавства й підвищенню його ролі в розбудові національної освіти, науки і культури...

Загалом бурхливий розвиток краєзнавчого руху спричинив до його подальшої демократизації та появи нових організаційних засад і форм діяльності, консолідації, координації і вдосконалення, увібрив в себе набутий досвід... наукової, пошукової і популяризаторської роботи”¹.

Важливими осередками краєзнавчої роботи в наш час, як і раніше, продовжують залишатися музеї. “На сьогодні музей розглядається як активна галузь вітчизняної культури і науки, володіє багатим науковим, естетичним, виховним потенціалом, одним із основних завдань вбачає збереження і пропаганду національної спадщини, інтеграції нашого духовного надбання в світовий культурний простір”².

Більш повному і ефективному використанню величезного потенціалу вітчизняного музейництва сприяє збереження і детальне вивчення кращих здобутків попереднього періоду, зокрема 1960-х — 1980-х рр., коли в Україні сформувалася широка мережа музейних закладів, яка охопила, без виключення, всі її регіони.

Тема розвитку українського музейництва в післявоєнні роки набула досить широкого висвітлення в науковій літературі³. Поряд з цим участь громадськості в реалізації музейних програм, її вплив на розвиток музейної справи висвітлені ще недостатньо.

Виходячи з цього, автор в даній статті поставив собі за мету проаналізувати діяльність

громадських організацій, окремих громадських діячів, краєзнавців, аматорів, ентузіастів своєї справи, які в 1960-х — 1980-х рр., в складних і непростих умовах тоталітарної системи ініціювали відкриття нових музейних експозицій, проводили велику науково-дослідну і пошукову роботу, перетворювали музейні заклади в осередки української духовності і культури.

Одну з провідних ролей у становленні і розвитку українського музейництва 1960 — 1980-х рр. відіграли творчі спілки, громадські організації, які не просто ініціювали створення нових державних музеїв, а й надавали практичну допомогу в організації їх роботи, добірї експонатів, популяризували музейні колекції серед населення. Завдяки їх зусиллям вдалося зберегти численні унікальні пам'ятки, які розкривають основні етапи в історії української літератури, мистецтва, маловідомі сторінки життя та діяльності видатних діячів вітчизняної культури.

Важливе місце займали питання музейництва в діяльності Спілки письменників України. Йшлося, перш за все, про музеї, які мають загальнонаціональне значення.

Вже в першій половині 1960-х років в сердовищі українських літераторів, художників, архітекторів виникла і знайшла своє поширення ідея організації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва, який би взяв на себе збереження документів творчих організацій, особові фонди діячів культури, їх особисті речі.

Пропозиції творчої інтелігенції остаточно сформулювали у своєму листі на ім'я заступника Голови Ради Міністрів України П. Т. Тронька від 5 березня 1965 р. голова правлін-

ня Спілки письменників України О. Т. Гончар та відповідальний секретар правління СПУ П. А. Загребельний. Звертаючись до заступника голови уряду, вони відзначали: "... Зараз у Києві існує кілька напівприватних музеїв (Ю. Яновського, О. Вишні, М. Рильського, В. Василевської, О. Білецького, О. Копиленко). Багато корифеїв української літератури, по суті не репрезентовані будь-де в столичних культурних закладах. Цінні пам'ятні речі класиків української літератури, особливо ж їхні рукописи, зберігаються вкрай незадовільно, здебільшого у приватних осіб або в непристосованих до цього приміщеннях (йдеться про Юрія Федьковича, Леся Мартовича, Марка Черемшину, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького та ін.).

Необхідно збудувати в центральному районі Києва Державний республіканський літературний музей-сховище, передбачивши в ньому читальні зали, приміщення-сейфи для зберігання класичної рукописної спадщини, найсучасніші книгосховища."⁴

Спілкою письменників України за участю інших творчих спілок, Українського театрального товариства, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, за допомогою Головархіву України, Академії наук республіки було розроблено докладне "Положення про Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України".

У відповідності з ним, до його складу мали входити документи і матеріали з історії української літератури та мистецтва, які утворилися в процесі діяльності:

а) державних і наукових установ, громадських і творчих організацій, учбових закладів, театрів, видавництв, редакцій журналів і газет дореволюційного періоду, які займалися питаннями художньої літератури і мистецтва;

б) державних і наукових установ, громадських і творчих організацій, учбових закладів, що займаються питаннями літератури і мистецтва, незалежно від їх тимчасового або постійного відомчого підпорядкування;

в) діячів української літератури і мистецтва дорадянського і радянського періодів, незалежно від місця їх мешкання: письменників-прозаїків, поетів, драматургів, публіцистів, критиків, літературознавців; режисерів і акторів театрів, естради, цирку, кіно; композиторів, музикантів-виконавців, музикознавців; кінооператорів, кінознавців; художників,

скульпторів, архітекторів, мистецтвознавців; видавців, редакторів, бібліографів, фольклористів, філологів, етнографів та ін.;

г) письмові пам'ятки української літератури і мистецтва.

До складу Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України мали входити:

а) мікрофотокопії, фотокопії та інші копії документальних матеріалів, що стосуються до профілю архіву-музею, але які зберігаються в інших архівах, музеях, бібліотеках СРСР і за кордоном;

б) книги з автографами, а також всі видання української художньої літератури і наукових праць з історії української літератури і мистецтва, які доповнюють документальні матеріали архіву-музею або необхідні для наукової, інформаційної, довідкової та іншої роботи архіву-музею;

в) художні, літературознавчі та мистецтвознавчі газети і журнали;

г) листівки, звернення, плакати, афіші, запрошення тощо;

д) науково-довідкові посібники, які розкривають склад і зміст фондів архіву (описи, каталоги, путівники, огляди), а також облікові документи до них.⁵

В "Положенні..." також порушувались важливі питання комплектації музейної частини Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, яка передбачала створення меморіальних кабінетів, окремих стаціонарних і пересувних виставок.

Характерно, що період 1960 — 80-х рр. став періодом найбільш інтенсивного формування як архівних фондів, так і експозиції архіву-музею, коли тут були відкриті меморіальні кабінети Ю. Смолича, І. Микитенка, Ю. Яновського, Н. Рибачака, меморіальна майстерня художника М. Глуценка та інших.

Творчі спілки України постійно дбали про поповнення архіву-музею. Так, у листопаді 1980 р. перший секретар правління спілки письменників України П. А. Загребельний настійно ставив перед урядом України питання про виділення державних асигнувань на придбання художніх полотен і скульптурних творів для меморіального кабінету відомого українського письменника П. Й. Панча⁶.

Зважаючи на прохання письменницької організації України, Рада Міністрів своїм розпорядженням від 26 листопада 1980 р. виділила на ці цілі 9550 крб. за рахунок асигну-

вань, що виділялися Головархіву республіки на утримання центральних державних архівів⁷.

Поетапно формувався особовий фонд іншого відомого літератора Леоніда Первомайського. В 1968 р. літератор особисто передав на державне зберігання до архіву-музею ряд творчих документів — автографи віршів, балад, нарисів, статей, листів, телеграм.

У 1978 році дочка письменника — Сусанна передала архіву-музею ще низку документів, в числі яких багато перекладів з російської, білоруської, азербайджанської, грузинської, вірменської, латиської, німецької, польської, болгарської, французької, корейської, китайської та інших мов, численні фото. На кінець 80-х років фонд Л. С. Первомайського налічував 807 справ.

У 1978 році за погодженням з родиною письменника, Спілкою письменників України до 70-річчя з дня народження майстра слова відкрито його меморіальний кабінет, в якому зосереджено прижиттєві меблі, бібліотеку письменника, письмове приладдя, особисті речі⁸.

Цілком очевидно, що створення архіву-музею літератури і мистецтва не вирішували всіх необхідних завдань популяризації української культури. Тому вже в першій половині 60-х років на порядок денний постало питання про створення загальнореспубліканського музею літератури і мистецтва, який вже на той час існував в Російській Федерації, Білорусії, Вірменії, Грузії, інших союзних республіках. Прагнучи привернути увагу до вирішення цього питання Голови Ради Міністрів УРСР В. В. Щербинського, О. Т. Гончар та П. А. Загребельний у своєму листі від 2 січня 1966 р. на його ім'я писали: “Збереженню, вивченню та використанню культурної спадщини українського народу завдає непоправної шкоди розпорошеність численних документальних матеріалів з історії української літератури та мистецтва. Ці матеріали розкидані по різних архівах, музеях, бібліотеках, наукових закладах України та поза її межами у союзних республіках, в зарубіжних країнах, а також у приватних осіб. Рукописи літературних творів та інші літературно-мистецькі матеріали, зокрема епістолярія, часто не взяті на облік, не впорядковані, зберігаються в поганих умовах і нерідко гинуть”⁹. Спілка письменників України вважала, що науково-методичне керівництво музеєм повинна взяти Академія наук України, яка б залучила до цієї великої та ба-

гатопланової роботи фахівців Секції суспільних наук.

У 1977 р. перший секретар правління Спілки письменників України В. П. Козаченко у своєму листі на ім'я Голови Ради Міністрів О. П. Ляшка пропонував створити республіканський музей літератури за рахунок істотної реорганізації Центрального державного архіву-музею літератури¹⁰. На думку фахівців, запропонований В. П. Козаченком шлях виявився не ефективним.

На жаль, вирішення справи створення такого музею розтягнулося на довгі роки. Лише на початку 80-х років це питання зрушило з місця. 5 серпня 1981 р. уряд України прийняв постанову про створення Державного музею літератури України в м. Києві.

Рада Міністрів доручила:

- Головному архівному управлінню при Раді Міністрів України передати Міністерству культури республіки з Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва музейні експонати для створення експозиції Державного музею літератури;

- Міністерству культури разом з Академією наук та Спілкою письменників розробити і затвердити тематико-експозиційний план музею¹¹.

Характерно, що створення Державного музею літератури стало справою честі усієї творчої інтелігенції республіки. Наприклад, член Спілки архітекторів України, доцент архітектури О. П. Силін надіслав до секретаріату Спілки письменників України свої пропозиції про переобладнання приміщення широко відомого колеґіуму Галагана для розміщення експозиції зазначеного музейного закладу¹². Одночасно з цим в областях республіки під керівництвом місцевих письменницьких організацій здійснювався збір матеріалів з історії української літератури.

Робота по створенню Державного музею літератури значною мірою активізувала діяльність по організації літературних музеїв безпосередньо на місцях. В досліджуваний період такі музеї відкрили свої двері в Одесі, Полтаві, Хмельницькому, інших обласних центрах України.

Керівництво творчих спілок намагалося тримати в полі свого зору кожний конкретний прояв ініціатив по створенню експозицій з історії української літератури. Причому в ряді випадків йому доводилося долати серйозний опір з боку місцевих владних структур.

Наприклад, довідавшись про негативну позицію Херсонського обкому КПУ щодо створення літературного музею в м. Херсоні, пов'язаного з іменами М. Коцюбинського, М. Куліша, Ю. Яновського, О. Гончара, О. Вишні, С. Олійника, Я. Баша та багатьох інших, секретар Спілки письменників України Б. І. Олійник в листі до першого секретаря обласного комітету КПУ М. М. Кушнарєнка писав: "На жаль, нам стало відомо, що відкриття Літературного музею в м. Херсоні під загрозою, що в цьому приміщенні збираються розташувати щось інше. Цю звістку письменники зустріли, відверто кажучи, з сумом. Невже це рішення остаточне?"

Ми просимо Вас, шановний Михайле Михайловичу, посприяти тому, щоб Літературний музей в Херсоні все ж одержав путівку в життя. Це потрібно, на наш погляд, і для Херсонщини, і для всієї радянської української культури. З свого боку обіцяємо докласти зусиль, щоб цей музей працював цікаво і цілеспрямовано"¹³.

В іншому випадку, при створенні в лютому 1987 р. літературної експозиції в м. Харкові, перший секретар правління СПУ Ю. М. Мушкетик прагнув заручитися підтримкою з боку першого секретаря Харківського обкому КПУ В. П. Мисниченка, доводив йому необхідність належного відтворення сторінок життя і творчості Григорія Сковороди, Григорія Квітки-Основ'яненка, Петра Гулака-Артемівського, Марка Кропивницького, Василя Еллана-Блакитного, Павла Тичини, Олександра Довженка, Володимира Сосюри, Андрія Головка, всіх українських літераторів, чіми іменами може по праву пишатися Харківщина¹⁴.

Характерно, що після звернення Ю. М. Мушкетика Харківський обком КПУ і облвиконком взяли роботу по створенню літературного музею під свій жорсткий контроль, знайшли можливість виділення на цю справу необхідних коштів з місцевого бюджету.¹⁵

Схвально поставився до починання наукової і творчої інтелігенції і голова виконкому Київської міської ради народних депутатів В. А. Згурський, який чимало зробив для соціально-культурного розвитку столиці України. Проаналізувавши звернення відомих діячів української культури, опубліковане в "Літературній Україні",¹⁶ він особисто порушив питання перед Радою Міністрів республіки про організацію комплексу музеїв корифеїв української літератури, театру і музики — Лесі Українки,

Миколи Лисенка, Марії Заньковецької, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького на вулицях Саксаганського і Жаданівського¹⁷.

За рішенням Київського міськвиконкому від 28 травня 1986 р. були проведені ремонтно-реставраційні роботи будинків, благоустрій території, здійснено виявлення нових оригінальних експонатів. Вдалося також подолати опір командування Київського військового округу, яке тривалий час заперечувало проти відселення з будинку по вулиці Саксаганського, 93, де останні роки жив і помер М. П. Старицький Залізничного районного військового комісаріату¹⁸.

Підсумувавши перші кроки по створенню унікального музейного комплексу, Рада Міністрів України від 24 липня 1987 р. прийняла постанову, яка передбачала:

"1. Прийняти пропозицію Київського міськвиконкому, погоджену з Міністерством культури УРСР, Держпланом УРСР і Міністерством фінансів УРСР, про створення на базі Київського літературно-меморіального музею Лесі Українки і Київського меморіального будинку-музею Миколи Лисенка, музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького. Експозиції створюваного музею розмістити в будинках по вул. Саксаганського, 93, 95, 97 і вул. Жаданівського, 96-а, в якому проживали ці діячі"¹⁹.

Заради справедливості необхідно відзначити, що громадськістю України в досліджуваний період була проведена певна робота по увічненню пам'яті Л. Українки, І. Карпенка-Карого, М. Садовського, М. Заньковецької. Засобами музейних експозицій увічнені їх життя та діяльність у Волинській, Полтавській, Кіровоградській областях.

У листопаді 1970 року з пропозицією утворити музей Л. Українки в м. Ялті по вулиці Літкенса звернувся до Кримського обкому партії та облвиконкому Ювілейний комітет по відзначенню 100-річчя з дня народження видатної української поетеси.

Аргументуючи свою позицію, він відзначав: "Справді, з метою увічнення пам'яті геніальної дочки нашого народу, добре було б назвати її ім'ям одну з вулиць Ялти, а в будинку, де вона жила, відкрити літературний музей, у якому експонувалися б матеріали про перебування в Криму Лесі Українки та інших видатних діячів української культури... Користуючись нагодою, варто було б поставити в

Ялті бодай погруддя Лесі Українки, або ж паркову скульптуру”²⁰.

Одночасно з цим, Ювілейний комітет висловив вдячність меру італійського міста Генуї за рішення про встановлення меморіальної дошки Л. Українці в Сан-Ремо²¹.

Оригінальна експозиція при допомозі Спілки письменників та Спілки художників України була розгорнута також у музеї авторки “Лісової пісні” в м. Сурамі (Грузія)²².

Дещо драматичніше виглядає історія з меморіальним будинком-музеєм талановитої майстрині української сцени народної артистки України Марії Костянтинівни Заньковецької у Києві.

У жовтні 1979 р. в ході будівництва житлових будинків Управління справами ЦК КПУ по вулиці Червоноармійській будинок було знесено. Владні структури не звернули уваги на широкі протести театральної громадськості країни, особисті звернення народних артистів СРСР М. Царьова, О. Гоголевої, І. Глинського, І. Козловського, Є. Матвеева, М. Рейзена, Л. Утьосова, думку секретаря СПУ П. А. Загребельного. Не допоміг також лист-протест голови правління Українського товариства охорони пам’яток історії і культури академіка АН УРСР П. Т. Тронька від 15 січня 1980 р. на ім’я першого секретаря Київського міськкому КПУ Ю. Н. Єльченка²³. Пізніше будинок М. К. Заньковецької було відновлено, однак він вже мало чим нагадував про перебування тут талановитої актриси.

Доцільно відзначити, що все ж в більшості випадків принципова позиція творчої інтелігенції дозволяла зберегти і музеєфікувати унікальні меморіальні об’єкти, донести їх у первозданному вигляді до сучасників і нащадків. Характерним у цьому відношенні є подвижницька діяльність багатьох відомих діячів науки і культури, краєзнавців-аматорів по створенню музею основоположника української літератури Івана Петровича Котляревського.

Причому, що справа з відтворення безцінної пам’ятки в м. Полтаві, нерідко входила в конфлікт з відомчими інтересами. Так на початку 60-х рр. інтелігенція старовинного українського міста була відверто стривожена планом місцевого архітектора Л. С. Вайнгорта здійснити забудову історичної території, спорудити на цьому місці міський фунікулер.

Наскільки далеко зайшла справа, довідуємося з листа голови правління СПУ О. Т. Гончара та голови Ювілейної комісії по вшану-

ванню 125-річчя з дня смерті І. П. Котляревського, письменника П. М. Воронька від 2 листопада 1963 р. на ім’я першого секретаря Полтавського обкому КПУ Я. П. Погребняка.

В ньому, зокрема, говорилося: “Нам стало відомо, що головний архітектор м. Полтави т. Вайнгорт Л. С. заборонив учням 27-ї полтавської школи, яка шефствує над могилою класика української літератури І. П. Котляревського, висаджувати навколо могили поета-ювіляра кущі садовини та квіти в зв’язку з тим, що архітектори міста планують в районі могили Котляревського нові спорудження і вважають, що могила І. П. Котляревського взагалі тепер “не на місці”.

Біля історичного будинку, в якому народився, прожив велике творче життя і помер автор “Наталки Полтавки”, “Енеїди” та “Москаля-чарівника”, головний архітектор Полтави проектує спорудження міського фунікулеру. Отже, будинкові великого поета загрожує знесення. Як перший крок до цього, за ініціативою т. Вайнгорта вночі таємно було знято дві меморіальні дошки, урочисто встановлені всеукраїнською громадськістю, а також вживаються заходи, щоб довести, що цей будинок ніякого відношення до творчого життя І. П. Котляревського не має, грубо обминаючи та ігноруючи той історичний факт, що Т. Г. Шевченко 1845 року змалював цей будинок і описав його в своїй повісті “Близнець”²⁴.

За долею будинку І. П. Котляревського голова правління СПУ О. Т. Гончар пильно стежив і надалі. Так, 8 квітня 1966 року він звертався до заступника Голови Ради Міністрів України П. Т. Тронька з проханням особисто простежити за станом збереження і відновлення меморіального об’єкту, створенням в ньому повноцінного літературного музею²⁵.

Великий патріот української культури повністю поділяв тривогу письменників і краєзнавців Петра Рота з Полтави та Дмитра Косарика з Києва, які вважали неприпустимим спорудження великого ресторану поблизу меморіального об’єкту²⁶.

Таким чином, зусилля громадськості, творчої інтелігенції дали свої позитивні результати. Попередні плани реконструкції історичної території були повністю і безповоротно відхилені. Більше того, в 1966 році краєзнавці Полтавщини виступили з ініціативою повного відтворення садиби І. П. Котляревського, а також спорудження в центральному місцевому парку скульптурної групи Наталки і Петра²⁷.

Важливо, що для відновлення садиби Котляревського в її первісному вигляді були наявні певні необхідні матеріали. І, в першу чергу, відомий малюнок Т. Г. Шевченка “Будинок І. П. Котляревського в Полтаві”, виконаний в серпні 1845 р. Саме він ліг в основу сучасних проєктів реставрацій.

Кошти в розмірі 65 тисяч крб. виділило на ці цілі Українське товариство охорони пам’яток історії і культури. Воно ж забезпечило спорудження тут пам’ятного знака з характерним написом: “З цієї садиби на весь світ пролунав голос першого класика нової української літератури І. П. Котляревського. 1769–1838 рр.”²⁸.

Важливою громадською справою стало створення на території України музеїв Івану Франку.

Створення переважної більшості музеїв І. Франка припало на період 50–80-х рр. В 1953 році було відкрито музей Великого Каменяра в простій гуцульській хаті різьбляра Василя Якиб’юка в с. Криворівні Івано-Франківської області, в якій впродовж літніх місяців 1900–1904 рр., 1906–1907 рр., 1909–1914 рр. відпочивав І. Франко, бували М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Г. Хоткевич, В. Гнатюк, І. Труш, та інші. В одній з кімнат музею було відтворено інтер’єр початку століття, представлені численні фотографії, копії архівних документів тощо²⁹.

Музей у Криворівні в 1950 — 1980-х рр. став місцем постійних зустрічей, взаємообміну творчими планами українських письменників, митців, театральних діячів. Так, відвідавши музей у 1965 році, Олесь Гончар записав такі слова: “Зачаровані Криворівнею, вітаємо цю землю, цю красу Карпат, що мовби зберегла на собі погляд крапчик синів і дочок нашого народу”³⁰.

В квітні 1980 р. Спілка письменників України виступила з пропозицією про відтворення садиби письменника в с. Івана Франка Дрогобицького району Львівської області. Літераторів підтримало Міністерство культури республіки, а сам міністр С. Д. Безклубенко у своєму листі до Ради Міністрів України від 11 квітня 1980 р. писав: “Міністерство культури УРСР, розглянувши за Вашим дорученням пропозицію Львівського облвиконкому про відтворення в селі, де народився І. Я. Франко, садиби-музею письменника як філіалу Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка, доповідає: В даний час в

цьому селі працює музей І. Я. Франка на правах філіалу Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка. Міністерство культури УРСР підтримує пропозицію Львівського облвиконкому про відтворення садиби-музею І. Я. Франка до 125-річчя з дня його народження як складової частини експозиції існуючого музею в с. Івана Франка.”³¹

23 квітня 1980 р. ідею відновлення меморіального комплексу підтримав уряд України, після чого Львівський облвиконком виділив 39,7 тисяч крб. на проведення ремонтно-реставраційних робіт³².

В 1981 році при музеї Великого Каменяра був відкритий художній меморіальний комплекс “Стежка Івана Франка”. На ній впродовж 1700 метрів встановлено 20 групових і одиночних скульптур із зображенням рідних і близьких поета, героїв його літературних творів. Серед них: “Зустріч з лісом”, “Батько”, “Мати”, “Кохана”, “Дзвін”, “Прометей”, “Каменярі”, “Мойсей”, “Захар Беркут”, “Вічний революціонер” та інші.

Художнє оформлення “Стежки Івана Франка” здійснили на громадських засадах студенти і викладачі Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва³³.

У першій половині 80-х рр. творчі спілки письменників і художників, Українське товариство охорони пам’яток історії і культури, Український фонд культури, науковці-франкознавці в листах до органів виконавчої влади, статтях у періодичній пресі (газети “Літературна Україна”, “Зоря Прикарпаття”) порушували питання про необхідність створення музею Івана Франка в передмісті Калуща Івано-Франківської області (в минулому с. Підгірці).

Меморіальний будинок в цій місцевості мав свою історію. У 1903 р. брати Іван та Онуфрій Яковичі Франки продали батьківську спадщину в с. Нагуевичах і спільно купили садибу в с. Підгірцях. Це село в житті і творчості письменника без перебільшення зайняло вагоме місце і стало його другою батьківщиною.

Пропонуючи створити меморіальний музей, Ю. Мушкетик, Д. Павличко нагадували, що збереглося чимало необхідних для музею меморіальних речей, якими користувався Каменяр.³⁴

Доречно відзначити, що в поповненні музеїв великого українського письменника взяла найактивнішу участь його дочка — громадянка Канади Ганна Ключко-Франко.

Під час перебування у Львові в липні 1967 р. вона передала літературно-меморіальному музеєві письменника ряд цінних матеріалів і документів. Серед них — автограф відомого вірша поета “Блаженний муж, що йде на суд неправих”, дві строфи з вірша Т. Г. Шевченка, переписані рукою Івана Франка, три його листи, адресовані дочці. Ганна Іванівна передала музеєві також сімейну реліквію — українську сорочку, вишиту поетесою Христіною Алчевською і подаровану письменникові у 1913 році³⁵.

Високу оцінку патріотичному вчинку Г. І. Ключко-Франко дав заступник Голови Ради Міністрів України П. Т. Тронько під час зустрічі з нею 26 липня 1967 р.

У досліджуваний період здійснювався також комплекс заходів по увічненню пам’яті інших славних імен в історії української літератури. У 1957 році, за рішенням Київської обласної ради, були здійснені перші кроки на шляху до створення музею відомої української письменниці Марко Вовчок (М. О. Вілінської)³⁶.

На жаль, вони розтягнулися на 25 років. Лише в травні 1983 р. за наполяганням Ювілейного комітету, Українського товариства охорони пам’яток історії та культури Київський облвиконком прийняв рішення про створення музею Марко Вовчок в м. Богуславі, де в задовільному стані зберігся будинок, в якому проживала письменниця³⁷.

Безкомпромісність ряду наукових організацій, творчих спілок дала свій позитивний результат і в справі спорудження літературно-меморіального музею І. С. Нечуя-Левицького в містечку Стеблів Черкаської області. Постанову про його створення Рада Міністрів ухвалила 9 жовтня 1968 р.³⁸

Гіршою була ситуація з музеєм відомого українського письменника і перекладача В. І. Самійленка, творчість якого високо цінували І. Франко, Л. Українка, П. Тичина, М. Рильський, О. Вишня. Людина виняткового таланту, він залишив велику поетичну спадщину: сатиричні твори українською та російською мовами, ліричні поезії, переклади Гомера, Данте, Байрона, Пушкіна, Лермонтова, Беранже, Барб’є та інших. Численні звернення громадських організацій, окремих знавців та любителів української літератури 60–80-х рр. так і залишилися без відповіді³⁹.

Порушуючи питання щодо розширення мережі літературно-меморіальних музеїв, творчі

спілки, громадські організації наголошували на необхідності увічнення пам’яті тих письменників, які увійшли в літературу на початку 1930-х років. Так, в березні 1965 р. голова правління СПУ О. Т. Гончар та відповідальний секретар Спілки П. А. Загребельний переконували заступника Голови Ради Міністрів П. Т. Тронька в доцільності і своєчасності організації музею М. Рильського в Голосієво у Києві. “...Музей М. Т. Рильського, — доводили вони, — став би центром культурно-освітньої роботи у парку. Це також якоюсь мірою сприяло б справі збирання та збереження (до відкриття Республіканського літературного музею) матеріалів померлих видатних наших письменників — сучасників М. Рильського. Рішення про створення музею М. Рильського було б доцільно приурочити до 70-річчя поета — 19 березня 1965 р.”⁴⁰

Позитивно було вирішено також питання про відкриття музею письменника А. Головка в містечку Козельщина Полтавської області.⁴¹ Як наступний крок літературна громадськість розглядала можливість будівництва тут бібліотеки-музею А. Головка⁴².

Спілкою письменників України, разом з Міністерством культури республіки, розглядалися різні варіанти організації музею талановитого українського поета А. Малишка. Пропонувалося створити його або на квартирі письменника по вулиці Леніна, 63,⁴³ або на дачі Андрія Самійловича в Кончі-Озерній, до чого схилилася його вдова, письменниця Любов Забашта⁴⁴. Після продуктивних дискусій перемогла врешті-решт остання точка зору.

У 1987 році Товариство книголюбів України взяло найактивнішу участь у відтворенні садиб відомих українських письменників: лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка Григорія Тютюнника і лауреата премії імені Лесі Українки Григора Тютюнника. За домовленістю з секретаріатом правління СПУ, Товариство взяло на себе виділення коштів на впорядкування садиби, встановлення тут пам’ятного знаку⁴⁵.

Реальний вклад внесла громадськість України у створення музеїв відомих українських живописців, скульпторів. У 1958 році Радою Міністрів України було прийнято рішення про створення музею видатного майстра українського живопису Григорія Світлицького. На жаль, після цього ще тривалий час, в силу побутових причин, музейний заклад так і не зміг відкрити своїх дверей перед відвідувачами.

Лише після публікації у “Вечірньому Києві” звернення народних художників СРСР В. Касіяна, А. Петрицького, народного артиста СРСР Л. Ревуцького, заслужених діячів мистецтв України М. Глуценка, В. Задорожного, Б. Лятошинського, В. Пузиркова, Г. Таранова та інших, справа з музеєм наблизилась до свого логічного завершення⁴⁶.

У досліджуваній період вдалося розгорнути експозицію в меморіальній квартирі академіка живопису, лауреата Державної премії СРСР, неперевершеного баталіста М. Самокиша. Перші спроби створення згаданого музею були здійснені Спілкою художників України ще в 1948 році. Як довідуємося з протоколу засідання її правління 12 лютого 1948 р. була підтримана пропозиція В. І. Касіяна звернутися до Харківської міськради з проханням музеєфікації квартири і призначення завідуючим новоутвореного музейного закладу вдови художника М. Г. Самокиш⁴⁷.

Спілка художників України активно займалася також комплектацією експонатами провідних художніх музеїв республіки. Зокрема, в тісному контакті з СХУ працював директор Феодосійської картинної галереї М. С. Барсанов, який комплектував музей мариністичними творами сучасних українських живописців⁴⁸.

У грудні 1968 р. полотнами народного художника України М. Глуценка зацікавився Донецький художній музей⁴⁹. Двома роками пізніше допомогти сформувати оригінальну колекцію живописних і графічних творів просив Лисичанський краєзнавчий музей⁵⁰. Подібні приклади були не поодинокими.

Не залишалися поза увагою творчих спілок, громадських організацій і питання створення музейних експозицій на честь відомих діячів російської культури, чие життя і творчість нерозривно пов’язувалось з Україною.

Деякі складнощі супроводжували створення в другій половині 60-х років меморіальних музеїв російського письменника О. Гріна в м. Феодосії та Старому Криму, для яких було зібрано близько 700 оригінальних експонатів. При посередництві Спілки письменників України і, в першу чергу, П. А. Загребельного, конфлікт між родиною письменника і місцевими владними структурами було подолано, і в 1968 р. музеї відкрили свої експозиції для огляду⁵¹.

Спілка письменників України, Спілка художників України значною мірою сприяли розбудові в м. Ялті меморіального будинку-музею російських письменників К. Треньова і

П. Павленка, створеного у 1973 р. Експозиція згаданого музею розкриває не лише життєвий і творчий шлях цих майстрів слова, а й яскраво демонструє сторінки історії російської літератури, пов’язані з Кримом⁵².

Цілком очевидно, що завдяки зусиллям творчих спілок, громадських організацій, втручання окремих діячів науки і культури, мережа меморіальних, літературно-меморіальних, художніх музеїв поповнилась новими культурно-освітніми закладами. Станом на 1 грудня 1989 р. вона налічувала 138 таких музеїв.

Було б невірним вважати, що творча інтелігенція, чисельний краєзнавчий актив, опікувалися лише художніми, літературними, літературно-меморіальними та меморіальними музеями. В силу своїх можливостей, вони прагнули впливати на всю музейну політику. Так, довідавшись з “Літературної України” про ненормальні умови зберігання експонатів в Дніпропетровському краєзнавчому музеї, голова Спілки письменників О. Гончар звернувся до першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ О. Ватченка, просив забезпечити необхідні умови для роботи згаданого культурного закладу⁵³.

В іншому випадку секретарі Спілки письменників України В. Коротич та В. Козаченко у своєму листі від 26 жовтня 1967 р. намагалися переконати першого секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста в необхідності музеєфікації садиби колишніх Київського братства та Київської академії, пов’язаних з іменами П. Сагайдачного, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, М. Смотрицького, І. Гізеля та інших. Тут, на їх думку, доцільно було б відкрити філіал Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника⁵⁴.

У 1969 р. з цього ж питання звертався до Голови Ради Міністрів України О. Т. Гончар⁵⁵.

Чернігівські краєзнавці, почесні члени Українського товариства охорони пам’яток історії та культури, член-кореспондент Академії архітектури А. Карнабед та активіст Товариства Ф. Блоха підготували в 1981 р. доповідну записку про шляхи музеєфікації і використання будинку Д. А. Лизогуба по вул. Східночеській у Чернігові,⁵⁶ унікального палацово-паркового комплексу в с. Сокиринці Срібнянського району Чернігівської області,⁵⁷ Антонійових печер,⁵⁸ будинку лікарів Полторацьких⁵⁹.

Ставилися прихильниками музейної справи й інші важливі питання. Серйозну стур-

бованість викликало в широких колах української інтелігенції висвітлення історії української культури в музеях Криму. Добре відома серед українських дисидентів Оксана Мешко, відвідавши у 1968 р. Ялту, запитувала: “Чому в музеях цього курортного міста можна знайти лише скупі згадки про українських письменників — Л. Українку, С. Руданського, які провели чималий відрізок життя тут?”⁶⁰

Звичайно, далеко не всі починання інтелігенції знаходили свою реалізацію. Разом з тим, вони привертали до проблем музейництва широку громадську думку, підштовхували партійно-державне керівництво республіки, місцеві органи влади до розв’язання питань увічнення славних історико-культурних традицій, їх популяризації засобами музейництва.

Таким чином, викладені матеріали дозволяють зробити певні висновки:

- на кінець 80-х рр. в Україні мережа меморіальних, літературно-меморіальних, художніх музеїв поповнилась новими культурно-освітніми закладами;

- в досліджуваний період вищим політичним керівництвом та урядом республіки було прийнято ряд рішень щодо музейної справи, які, незважаючи на свою суперечливість і неоднозначність, позитивно вплинули на стан українського музейництва;

- важливу роль в становленні українського музейництва відіграла творча інтелігенція, громадські організації і об’єднання, які послідовно ставили перед вищим політичним керівництвом, урядом України, місцевими партійними та радянськими органами питання музеєфікації окремих історико-культурних об’єктів, створення нових музейних експозицій, істотного поліпшення всіх основних напрямків роботи музеїв;

- в умовах панування тоталітарної системи, розширення процесу русифікації, діяльність музеїв залишалася одним з небагатьох чинників, які сприяли збереженню національної самосвідомості, пробуджували у населення інтерес до власної історії та культури.

Джерела та література

1. Тронько П. Т., Національне краєзнавство незалежної України: досвід та перспективи // Краєзнавство. — 2006. — № 1–4. — С. 7.
2. Маньковська Р. В. Краєзнавчі музеї в дослідженні регіональної історії України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 17. — Київ; Донецьк: Рідний край, 2001. — С. 10.
3. Нове у музеях України. — К., 1963. — 53 с.; З досвіду роботи музеїв УРСР. — К.: Держполітвидав, 1959. — Вип. 1. — 83 с.; З досвіду роботи музеїв УРСР. — К.: Держполітвидав, 1961. — Вип. 2. — 147 с.; Мезенцева Г. Г. Музеї України. — К.: Из-во Киев. ун-та, 1959. — 179 с.; Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство. — К.: Вища школа, 1980. — 120 с.; Тронько П. Т., Войналович В. А. Увічнена історія України. — К.: Наукова думка, 1992. — 176 с.; Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. — К.: Рідний край, 1994. — 107 с.; Буланий І. Т., Явтушенко І. Г. Громадські музеї України: історія, досвід проблеми. — К.: Мистецтво, 1979. — 179 с.; О. В. Савчук Наукова, творча інтелігенція України і становлення системи пам’яткоохоронної роботи у 60х рр. ХХ ст. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 3. — К.; Рідний край. 1998. — С. 38–51; Крук О. І. Шляхи формування мережі державних музеїв України (1960-ті — 1980-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 10. — К.: Рідний край. — 2000. — С. 392–400.; Піскова Е. М., Федорова Л. Д. Музейна справа в Україні: історія, традиції, проблеми сучасного розвитку // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 17. — Київ; Донецьк: Рідний край. 2001. — С. 3–9.; Маньковська Р. В. Краєзнавчі музеї в дослідженні регіональної історії України. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 17. — Київ; Донецьк: Рідний край. 2001. — С. 9–15; Бесєдіна Н. В. Науково-дослідницька діяльність музейних закладів Полтавщини у другій половині 50-х — 80-х роках ХХ ст. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 27. — К.: Інститут історії України НАН України, 2004. — С. 30–46.; Маньковська Р. В. Сучасний музей в соціокультурній динаміці. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 33. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — С. 106–118.

4. Центральний державний архів — музей літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України). — Ф. 590. — Оп. 1. — Спр. 607. — Арк.6.
5. Там само. — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 1286. — Арк.87–95.
6. Там само. — Ф. 590. — Оп. 1. — Спр. 1081. — Арк.58.
7. Там само. — Арк. 56.
8. Там само. — Спр. 1180. — Арк.144.
9. Там само. — Спр. 649. — Арк.1.
10. Там само. — Спр. 1005. — Арк.186–188.
11. Там само. — Спр. 1107. — Арк.13.
12. Там само. — Спр. 1187. — Арк.31–33.
13. Там само. — Спр. 1308. — Арк.87.
14. Там само. — Спр. 1307. — Арк.47–48.
15. Там само. — Арк.101.
16. Створимо музейний комплекс видатних діячів культури // Літературна Україна. — 1986. — 22 травня.
17. ЦДАМЛМ України. — Ф. 590. — Оп. 1. — Спр. 1262. — Арк.72–73.
18. Там само. — Спр. 1307. — Арк. 96–97.
19. Там само. — Спр. 1302. — Арк. 20.
20. Там само. — Спр. 800. — Арк. 13.
21. Там само. — Спр. 890. — Арк. 2.
22. Там само. — Спр. 530. — Арк. 64.
23. Там само. — Спр. 1177. — Арк. 48–49.
24. Там само. — Спр. 549. — Арк. 65.
25. Там само. — Спр. 649. — Арк. 52.
26. Там само. — Спр. 754. — Арк. 8–9.
27. Там само. — Спр. 1285. — Арк. 99–100.
28. Гладиш К. В. Свідки життя великого ювіляра // Пам'ятники України. — 1969. — № 1–2. — С.37.
29. Дзурак М. І. Меморіальні місця Івана Франка на Гуцульщині // Іван Франко і світова культура. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 510.
30. Там само. — С. 512.
31. ЦДАМЛМ України. — Ф. 590. — Оп. 1. — Спр. 1081. — Арк. 5.
32. Там само. — Арк. 4, 8–9.
33. Бадяк В. Отча стежина // Пам'ятники України. — 1986. — № 3 — С. 12.
34. ЦДАМЛМ України. — Ф. 590. — Оп. 1. — Спр. 1307. — Арк. 98–99.
35. З любов'ю до України. — К.: Рідний край, 1995. — С. 119–120.
36. Державний архів Київської області (далі — ДАКО). — Ф. 4791. — Оп. 2. — Спр. 262. — Арк. 6.
37. ЦДАМЛМ України. — Ф. 590. — Оп. 1. — Спр. 1176. — Арк. 58–59.
38. Там само. — Спр. 722. — Арк. 1.
39. Там само. — Спр. 715. — Арк. 42–43.
40. Там само. — Спр. 607. — Арк. 7.
41. Там само. — Спр. 1281. — Арк. 89.
42. Там само. — Спр. 1304. — Арк. 7–8.
43. Там само. — Спр. 1180. — Арк. 160.
44. Там само. — Спр. 787. — Арк. 22.
45. Там само. — Спр. 1307. — Арк. 114.
46. Там само. — Спр. 967. — Арк. 1–4.
47. Там само. — Спр. 80. — Арк.5–6.
48. Там само. — Спр. 1054. — Арк.15–16.
49. Там само. — Спр. 1491. — Арк.61.
50. Там само. — Ф. 581. — Оп. 1.- Спр. 1564. — Арк.211.
51. Там само. — Ф. 590. — Оп. 1.- Спр. 725. — Арк.33–35.
52. Там само. — Спр. 722. — Арк. 3–5.
53. Там само. — Спр. 607. — Арк. 44.
54. Там само. — Спр. 868. — Арк. 184.
55. Там само. — Спр. 748. — Арк. 188.
56. Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО). — Ф. Р. — 8852. — Оп. 1. — Спр. 82. — Арк. 131.
57. Там само. — Спр. 91. — Арк. 45.
58. Мусієнко Р. Переговори по колу // Десянянська правда. — 1988. — 27 січня.
59. Карнабед А. Про лікарів Полторацьких // Чернігівські відомості. — 1994. — 13 травня.
60. ЦДАМЛМ України. — Ф. 590. — Оп. 1. — Спр. 765. — Арк.20.

Aleksander Kroock

The Participation of the Community in the Museum Forming of 1960–1980s

The author of the present article studies the part of Ukrainian intelligentsia, public organizations and unions in the development of Ukrainian museum activity of 1960-s — 1980-s. He puts forward an idea that under the circumstances of totalitarian system domination the expansion of the process of Russification, the museums activities remained one of the not numerous factors that contributed to the reservation of the national self-consciousness, woke up among the people the interest to own history and culture.

Key words: *creative union, public organization, literary museum, picture-gallery, literary-memorial museum, memorial, national self-consciousness, culture.*